

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Nüzûl Ortamı-Sûre-Kıssa İlişkisi (Kalem Sûresi Örneği)

İshak DOĞAN*

ÖZET

Bağlamından koparılıp üzerine hüküm inşa edilen âyetler nasıl yanlış anlamalara neden olmuşsa, kıssaların da bağlamından koparılıp müstakil bir metin olarak görülmesi, aynı şekilde dileyen herkesin her zaman ve zeminde kullanabileceği bir argümana dönüşmesine yol açmaktadır. Oysa zorlamada bulunmaksızın, kıssaların yer aldığı sûre ile ilişkisini ortaya çıkarma, kıssanın sûreye olan katkısı, sûrenin ana metni ile kıssada kullanılan ortak kelimeler ve ortak anlamlar, âyetlerin anlamını daha müşahhas hâle getirecektir.

Kur'an'ın amaçları ile kıssaların amaçları bir bütünlük arzeder. Farklı nüzûl ortamlarında ve farklı sûrelerde nâzil olan kıssalar, Hz. Peygamber ve sahabe neslinin yaşadığı problemleri, onların ruh dünyasını da gözeterek ifade eder. Dolayısıyla kıssalar, içinde yer aldığı sûreden bağımsız manalar taşımamakta, sûrenin ana konusunu desteklemektedir. Bu yönüyle kıssaların, sûrelerden bağımsız bir metin olarak değil, sûre ile ilişkili bir metin olarak değerlendirilmesi, Kur'an'a ve Kur'an kıssalarına parçacı bir yaklaşımdan uzaklaşmamıza, kıssayı nâzil olduğu atmosfer ve içinde yer aldığı sûre sayesinde daha iyi anlamamıza neden olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kıssa, Sûre, Tenâsubu's-Suver

* Doktora öğrencisi. Milli Eğitim Bakanlığı, Mahmut Sami Ramazanoğlu AİHL, Konya, Türkiye.
e-mail: doganishak@hotmail.com

GİRİŞ

23 yıl gibi uzun bir sürede ve parça parça inen Kur'an-ı Kerim'e bir bütün olarak baktığımızda, kimi zaman sûrelerin çok farklı konular içerdiğini, hatta bu konuların birbirinden kopuk olduğu düşüncesine kapılabiliriz. Oysa ilk bakışta birbirinden kopukmuş gibi görünen bu âyetler arasında mükemmel bir ilişki, bütünlük ve insicam vardır. Bu ilişki ve bütünlüğü bulma çalışmaları, Kur'an ilimleri arasında kendisine 'Tenâsubü's-Süver ve'l-Âyât' başlığı altında yer bulmuştur.

a. Sûreler Arası İlişki (Tenâsubü's-Süver) ve Kısasu'l-Kur'an

Âyetler ve sûreler arasında sistematik ilişkiler bulunduğunu savunanlara göre Kur'an'ın lafzı gibi tertibi de mu'ciz olduğu için münasebâtü'l-âyât ve's-süver konusu, i'câzu'l-Kur'an ilmiyle ilgilidir ve onun alt disiplindir.¹ Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Burhaneddin el-Bikâî (ö. 885/1480), bu metodu Kur'an'ı anlamının bir yöntemi olarak değerlendirmiş, konu ile ilgili yazılan müstakil eserlerde de, bu bütünlüğü yakalayabilme, Kur'an'ı daha doğru bir şekilde anlayabilme ve hüküm çıkarabilme için izlenmesi gereken yollara işaret edilmiştir.²

Âyetlerin, nazil olur olmaz henüz tamamlanmamış olan sûreler arasında çoğu kere kronolojik/nüzûl sırasına bakılmaksızın kendilerine tahsis edilen yerlere yerleştirilmiş ve yerlerini muhafaza etmiş olması, sûrelerin tertibinin de tevkifi/vahye dayalı olduğunu gösterir³ ki, 'arza' olayı da bunu ifade eder. Bu da, sadece her sûre için bir planın olmadığını, aynı zamanda sûreler arasında Kur'an'ın tamamı için genel bir planın, ahenk ve ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Birçok sûrede aynı anda yürütülen bu ani ve sistematik yerleştirme işi, ancak bu eserin dolu ve boş noktalarının ilahî planda bir bütün teşkil edecek şekilde bilinmesiyle izah edilebilir.⁴ Denilebilir ki, yaklaşık yirmi üç yılda, zaman ve zeminin arz ettiği öncelikli ihtiyaçlara cevap olmak üzere arz ve talep yöntemiyle indirilen her bölüm, Allah tarafından Hz. Peygamber'in kalbine Levh-i Mahfuz'daki Kur'an ve sûre bütünlüklerine muvazi olarak Arapça bir lafız, nazım, mana ve beyan halinde inzal edilip yerleştirilmiştir.⁵

Ayrı bir metin olarak değerlendirilen âyet grupları içerisinde, önceliği Kur'an kıssaları alır. Nitekim bu alanda yapılan müstakil 'Kasasu'l-Kur'an' çalışmaları, olaya müfessirler açısından da farklı bakıldığının bir göstergesidir. Tarih boyunca âlimler tarafından gerek içerik ve gerekse üslûp olarak incelenen, hatta bu kıssaların içeriğini anlama konusunda müslümanların, yer yer Ehl-i Kitap'tan bile faydalanmaya çalıştığı ve birçok araştırmacının, Kur'an'ın yaklaşık üçte ikisini kapsadığını iddia ettiği kıssaları⁶, genellikle müfessirler kendi

¹ Mehmet Faik Yılmaz, "Münasebâtü'l-Âyât ve's-Süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 31: 569-570.

² Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1991), 210-212.

³ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, (Ankara: Mim Yayınları, 1983), 122-123.

⁴ Süleyman Koçak, "Tenâsubü'l-Kur'an İlmi Açısından Kıyamet Süresinin İncelenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, (2009), 336. 'Sûrelerin tevkifiliği' konusunda Abdullah Draz'a ait olan 'bina ve taş' teşbihi ve buna verilen cevap için bkz. M. Zeki Duman, "Kelâmullah'ın Levh-i Mahfuz'dan Cibril'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali", *İslami İlimler Dergisi*, 5/ 1, (Bahar 2010), 82-83.

⁵ Duman, "Kelâmullah'ın Levh-i Mahfuz'dan", 81.

⁶ Kur'an kıssaları, Taberî'ye (ö. 310/923) göre Kur'an'ın üçte birini, çağdaş müfessirlerden M. Reşid Rıza'ya (ö. 1935) göre ise dörtte üçünü oluşturur. Bazıları ise, Hz. Peygamber dönemindeki bazı olayları ekleyerek, kıssaların, Kur'an'ın yarısını oluşturduğunu iddia eder. Daha geniş bilgi için bkz. Suat Yıldırım, "Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3, (1979), 37; İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 26-27. Mehmet Nuri Güler, Hz. Peygamber dönemine işaret eden olaylar hariç, Kur'an'daki kıssaların yer aldığı âyetlerin

içinde bir bütün olarak değerlendirmişler, ancak kıssanın içinde yer aldığı sûre ile olan ilişkisi ve kıssa-sûre bütünlüğü üzerinde daha az durmuşlardır. Belki de bunun nedeni, 'Tenâsubu's-Süver ve'l-Âyat' çalışmalarının aksine, kıssa türünün insanlığın tarihi kadar eski olması ve özellikle cahiliyye Araplarının hayatları, edebiyatları ve şiirlerinde önemli bir tür kabul edilmesidir.⁷ Nitekim âyetler ve sûreler arasında anlam ilişkilerinin bulunduğu yönündeki düşünce ilk defa Bağdat'ta İbn Ziyad en-Nisâbü'rî (ö. 324/936) tarafından ifade edilmiş iken⁸, Kur'an ve peygamber kıssalarını konu alan müstakil çalışmalar daha erken tarihlidir.⁹

Kıssa-sûre ilişkisinin, kıssa-yorum (ilişki ve bağlam) olgusundan, diğer bir ifadeyle tefsir ilminin gelişiminde esbab-ı nüzûl ve kıssa ilişkisinin, kıssaları yorumlama çalışmalarından önce geliyor olması da buna neden olmuş olabilir. Bununla kastettiğimiz, ilk dönemde yazılan tefsir eserlerinin rivayet ağırlıklı olması, dolayısıyla rivayet oranında dirayete yer verilmemesidir ki, bu da olağandır. Çünkü rivayetlerin tedvini konusunda gösterilen tüm çabalar, aslında sağlıklı bir yorumlamanın temel şartıdır. Kıssaların, yer aldığı metin (sûre) ile birlikte yorumlanmasının düşünsel bir çaba olup dirayet tefsirlerinin konusu olması ve Kur'an kıssaları hakkında yazılmış olan eserlerin daha eski tarihli olması da, kanaatimizce kıssaların, sûre ile bir bütün olarak değerlendirilmesi çalışmalarının gecikmesine neden olmuştur. Bu durum, çoğu zaman siyâk ve sibâka dikkat etmeksizin kıssaları kendi içinde değerlendirmeye, kıssaları bir anlamda metin (sûre) içinde yer alan müstakil bir metin olarak görmeye neden olmuştur. Buna, Arap toplumunun kıssalara özgü kültürünü ve bakış açısını da eklediğimizde, bu ayrıştırmanın sebepleri ortaya çıkmaktadır.

Yine, bu alanda yapılmış çalışmalara baktığımızda, Kur'an'da özellikle geçmiş peygamberlerden bahseden âyetlerin klasik şekilde birbirini tamamlar tarzda ele alındığını ve bir nevi Kur'an'a göre peygamberler tarihi çalışmalarının ortaya konulduğunu görürüz. Örneğin Bakara, A'raf, Hicr, İsrâ, Taha ve Sâd sûrelerinde, çeşitli yönleriyle anlatılan Hz. Âdem kıssası, ilgili bölümlerin bir araya getirilip kompoze edilmesi şeklinde değerlendirilmiş, Hz. Âdem'in yaratılışından dünyaya gönderilmesine kadar olan bölüm bir bütün halinde sunulmuş, ancak bahsi geçen sûrelerde Hz. Âdem ile ilgili o pasajların niçin yer aldığı, pasajlar arasındaki ayrıntıların hikmetleri üzerinde düşünülmemiş, kıssa-sûre ilişkisi, kıssanın müslümanlar üzerindeki etkisi ya da verdiği mesaj incelemeye alınmamıştır. Benzer bir durum, A'raf, Yunus, Hûd, İbrahim, İsrâ, Meryem, Tâhâ, Müminun, Furkan, Şuara, Kasas, Secde, Saffat, Mümin, Zuhruf, Duhan, Zariyat, Kamer ve Naziat sûrelerinde geçen Musa (as) ve diğer peygamberler için de geçerlidir. Bu yönüyle Kur'an kıssalarının, yer aldığı bağlamdan bağımsız olarak ele alındığını; kıssaların, sûre iç bütünlüğü açısından incelenmediğini, bir yönüyle kıssalara, metin içinde müstakil bir metin gözüyle bakıldığını ve bağlamından koparıldığını iddia edebiliriz. Oysa, 'Kur'an'ı anlamaya çalışan bir kimse, onu tek bir söz yani bir bütün olarak algılamadıkça,

sayısını 1651 olarak açıklar. Bkz. Mehmet Nuri Güler, "Kıssa ve Hukuk", IV. Kur'an Haftası, Kur'an Sempozyumu, (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 114.

⁷ Cahiliye Araplarının kıssalara ve kıssacılığa verdiği önem hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mücteba Uğur, "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussas", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28, (1986), ss. 291-326.

⁸ Sabri Demirci, "Kur'an Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsub (Fahrüddin Razi'nin Tefsiri Mefatihü'l-Ğayb Örneği)", EKEV Akademi Dergisi, 62 (19) (Bahar 2015), 151.

⁹ Örneğin Ebu Abdullah Vehb bin Münebbih'in (ö. 114/732), Kitabü'l-Mübtade' adlı eseri bu konuda bilinen ilk eserdir. Yine Kur'an kıssaları, ilk dönemden itibaren birçok tefsir ve tarih kitabında ele alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Şengül, Kur'an Kıssaları Üzerine, 32-33.

bir diğer deyişle mevzî anlayışları bütünsel yaklaşımlarla desteklemedikçe Kur'an'ı hakkıyla anlayamayacağını hatırlından uzak tutmamalıdır.¹⁰

b. Sûre İçi Bütünlük

Ayetler, çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplere binaen nazil olmakla beraber, aralarında öyle bir irtibat vardır ki, onlardan birini yerinden oynatmak mümkün değildir. Kur'an'ın i'cazı bu yöne de teşmil edilebilir. Belağat ve ahenk bakımından Kur'an'ın böyle bir insicama sahip olması, onun ebedî bir mucize olduğunun delilidir.¹¹ Bu insicam, sûrelerde yer alan kıssalar için de geçerlidir. Kıssa-sûre bütünlüğü ya da Kur'an'ın bütünlüğü konusunda Abdullah Draz (ö. 1958) şöyle der: "Parça parça vahyedilen uzun bir sûreyi okuyan cahil birisi, dağınık bir takım manalar ve rastgele toplanmış malzeme ile karşı karşıya bulunduğunu zannedebilir. Fakat iyice düşünürseniz, o sûrenin, bir esasa göre düzenlendiğini, ana bölümlere ayrıldığını, bazı küllî maksatlar esas alınarak muhkem bir bina teşkil ettiğini, sonra her ana bölümün tâli bölümlere ayrıldığını, keza her bir bölümün de kendi içinde bölündüğünü görürsünüz. Siz o binanın bölümlerinde dolaşırken, bir elden çıkmış ve kapsamlı bir plana göre yapılmış, büyük bir binanın odaları ve salonlarında dolaştığınızı hissedersiniz."¹²

Biz, bu çalışmamızda, ele aldığımız örnek bir sûrede yer alan kıssaların, indiği dönem ve ortamı göz önüne alarak, gerek konu ve gerekse ifadeler açısından yer aldığı sûre ile arasında bir ilişki kurmaya çalışacağız. Sadece sûrenin psikolojik ve sosyolojik açıdan Hz. Peygamber'e (sav) ve müslümanlara verdiği mesajı değil, kıssaların niçin o sûrede yer aldığını, sûrede yer alan emir ve yasaklarla olan uyumunu da inceleyeceğiz. Böylelikle bir açıdan, kıssalarla İslam'ın doğuşu ve yayılması arasındaki tarihsel ilişkiye dikkat çekmeye çalışırken, diğer yandan sûrede yer alan kıssanın, o sûre ile olan ilişkisine işaret edeceğiz.

Kur'an âyetlerinin tarihlendirilmesi ya da sûrelerin nüzûl sırası problemine bir çözüm olarak, bağlamı ve mesajının dikkate alınması durumunda sûrelerde yer alan kıssaların katkı sağlayacağını söyleyebilir, hatta bir adım daha ileri giderek muteber kabul edilen nüzûl sıralamalarına göre hazırlanacak kronolojik Kur'an kıssaları çalışmalarının, bu konudaki tartışmaları minimum düzeye indireceğini söyleyebiliriz. Nüzûl sırasına göre te'lif edilmiş olan tefsir çalışmaları, siyer ile birlikte hareket ederek vahyin indiği dönem ve arkaplanı anlamamıza yardımcı olduğu gibi, nüzûl sırasına göre te'lif edilecek Kur'an kıssaları çalışmaları da, Kur'an'ı ve siyeri daha iyi anlamamızı sağlar.

Kanaatimizce, Kur'an'da özellikle peygamberlerden bahseden kıssalar, nazil olduğu zaman ve zemin itibarıyla Hz. Peygamber'in (sav) ve Müslümanların ihtiyaç duyduğu konulardan bahsetmektedir. Dolayısıyla kıssalar, ibret kaynağı olduğu gibi, kronolojik olarak sıralanıp okunduğunda örnek risalet ve tebliğin geçirdiği aşamaları da gözler önüne sermektedir.¹³ Bu açıdan, Kur'an'da yer alan her kıssanın aslında bir kıssayı, tevhidî düşüneyi

¹⁰ Ebu İshak eş-Şatibî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*, thk. Ebu Ubeyde bin Hasan Âl-i Selman, I-VII, (Byy: Dâr-u İbn Affan, 1997), 4: 274.

¹¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: TDV Yayınları, 1983), 204.

¹² Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, 186.

¹³ Örneğin Kur'an'da en yoğun biçimde anılan Hz. Musa'nın hayatı ile Hz. Muhammed'in hayatı arasında büyük benzerlikler vardır. Her iki elçinin de kıssalarının anlatıldığı ilk ayetlerin vahiy konusuna odaklanması, kıssaların büyük bir bölümünün tevhid-şirk mücadelesinden bahsetmesi, Firavun-Ebu Cehil özdeşleştirilmesi, her iki elçinin de Allah'tan destekçi istemesi (Hz. Harun ve Hz. Ömer), müşriklerin yaptıkları işkence, eziyet ve hicrete zorlama vs. Bütün bunlardan dolayı Kur'an kıssalarının, Hz. Peygamber'in (sav) ve ilk dönem müslümanlarının hayatları paralelinde okunması gerekmektedir. Bu tür bir okuma sayesinde, sadece nüzûl sebepleriyle ve rivayetlerle şekillendirilmeye çalışılan bir tefsir anlayışı yerine, tarihe bir bütün içinde bakılacak ve kıssalar üzerinden, tevhid-şirk mücadelesinin özellikleri ve taraflar

kurmaya çalışan Hz. Muhammed'in kıssasını anlattığını ifade eden M. Mahfuz Söylemez, bizim de katıldığımız şu görüşü aktarır:

“Kur'an kıssalarının bu hakikat merkeze alınarak okunduğu zaman aslında çok farklı şeyler söylediği kanaatindeyim. Şirk bataklığına saplanıp kalan Mekke müşriklerine tevhid hakikati anlatılırken örnek olarak kullanılan her bir kıssanın, aslında Peygamber'in yaşadıklarını gözlerimizin önüne serdiğini düşünüyorum. Hz. İbrahim kıssası her ne kadar Babil dolaylarında putlarla mücadele eden Hz. İbrahim'i anlatıyorsa da, aslında Hz. İbrahim üzerinden 'Mekke müşriklerine tapa geldikleri putların anlamsızlığını' göstermiyor mu? Mekke müşrikleri gemi azağına alıp Hz. Peygamber'e eziyet etmeye başladığı döneme ait olan Hz. Nuh kıssası, Mekkeliye “hiç bir akarsuyun yer almadığı bir bölgede yaşayan Nuh'un kavmini helâk ettiğimiz gibi dilersek sizi de helâk edebiliriz” mesajı vermiyor mu? Hatta bu kıssa bir taraftan Mekkeli müşriklere tehdit, diğer taraftan Hz. Peygamber'e “Me'yus olma biz gerekirse seni karada bile gemi yaptırarak kurtarıyoruz.” tesellisini içermiyor mu? Hz. Yunus kıssası bir dönem ümitsizlik yaşayan Hz. Peygamber'e “görevini yerine getirmesi gerektiğini” anlatmıyor mu? Fiziki işkencenin başladığı; Bilal-i Habeşi ve Süheyb er-Rumî ile Habbab bin Eret'in sıcak ve ateşle sınındığı bir döneme ait olan Ashab-ı uhud kıssası, bir taraftan müslümanlara “sizden daha kötü günler geçiren ve davalarından dönmeyen insanlar var. İnançlarınızda sebatkâr olun!” mesajı verirken; diğer taraftan müslümanlara bu işkenceleri reva gören Mekkelilere “ateşle oynadıklarını” hatırlatmıyor mu? Hz. Musa kıssası sürekli mucize talebinde bulunan Mekkelilere “mucize gelse bile iman etmeyecekleri ve bunun sonunda hemen helâkın onları bulacağını, dolayısıyla akli merkeze alarak düşünmeleri gerektiğini” anlatmıyor mu?”¹⁴

“Kur'an kıssalarının bu hakikat merkeze alınarak okunduğu zaman aslında çok farklı şeyler söylediği kanaatindeyim. Şirk bataklığına saplanıp kalan Mekke müşriklerine tevhid hakikati anlatılırken örnek olarak kullanılan her bir kıssanın, aslında Peygamber'in yaşadıklarını gözlerimizin önüne serdiğini düşünüyorum. Hz. İbrahim kıssası her ne kadar Babil dolaylarında putlarla mücadele eden Hz. İbrahim'i anlatıyorsa da, aslında Hz. İbrahim üzerinden “ Mekke müşriklerine tapa geldikleri putların anlamsızlığını” göstermiyor mu? Mekke müşrikleri gemi azağına alıp Hz. Peygamber'e eziyet etmeye başladığı döneme ait olan Hz. Nuh kıssası, Mekkeliye “hiç bir akarsuyun yer almadığı bir bölgede yaşayan Nuh'un kavmini helâk ettiğimiz gibi dilersek sizi de helâk edebiliriz” mesajı vermiyor mu? Hatta bu kıssa bir taraftan Mekkeli müşriklere tehdit, diğer taraftan Hz. Peygamber'e “ m e'yus olma biz gerekirse seni karada bile gemi yaptırarak kurtarıyoruz. ” tesellisini içermiyor mu? Hz. Yunus kıssası bir dönem ümitsizlik yaşayan Hz. Peygamber'e “görevini yerine getirmesi gerektiğini” anlatmıyor mu? Fiziki işkencenin başladığı; Bilal-i Habeşi ve Süheyb er-Rumî ile Habbab bin Eret'in sıcak ve ateşle sınındığı bir döneme ait olan Ashab-ı uhud kıssası, bir taraftan müslümanlara “sizden daha kötü günler geçiren ve davalarından dönmeyen insanlar var. İnançlarınızda sebatkâr olun!” mesajı verirken; diğer taraftan müslümanlara bu işkenceleri reva gören Mekkelilere “ateşle oynadıklarını” hatırlatmıyor mu? Hz. Musa kıssası sürekli mucize talebinde bulunan Mekkelilere “mucize gelse bile iman etmeyecekleri ve bunun sonunda hemen helâkın onları bulacağını, dolayısıyla akli merkeze alarak düşünmeleri gerektiğini” anlatmıyor mu?”

arasındaki ortak özellikler daha net şekilde ön plana çıkacak, bahis konusu yapılan kıssalar aracılığıyla asr-ı saadeti anlama ve anlamlandırma daha da kolaylaşacaktır. Bu tür bir çalışma için bkz. Mahmut Ay, “Kur'an Kıssalarını Hz. Muhammed'in (sav) Kıssası Paralelinde Okumak”, *Kur'an Nüzûlünün Medine Dönemi Sempozyumu*, X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyum Bildirileri, (Kahramanmaraş, 17-19 Mayıs 2013), ss. 126-142; Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), ss. 233-240.

¹⁴ M. Mahfuz Söylemez, “Kur'an Kıssaları”, *İslami İlimler Dergisi*, 9/1, (2014), 5-6.

Kısacası, kıssa-sûre ilişkisi ve bütünlüğüne vurgu yapan bu çalışmamız, Mekke döneminin başlarında inen Kalem sûresi ile sınırlı olacaktır. Aynı bağlam ve hedefi gözeterek diğer sûrelerin de bahis konusu yapılabileceği daha kapsamlı çalışmalar, Kur'an'ı bütüncül bir şekilde anlamaya sebep olabileceği gibi, Kur'an-Siyer ilişkisini de ön plana çıkaracaktır.

1. Kıssa ve Kıssaların Hedefi

Kur'an, kıssaları sunarken onun hedefi sadece ilgili âyetlerde yer alan kahramanları insanlara hatırlatmak veya sadece tarihî bilgi vermek değildir. Onun bunları anlatması, âdeta suyun ölü toprağa hayat vermesi gibi, tarihî olaylara yeni bir canlılık kazandırarak muhataplarının ders ve ibret almasını istemektir. Ayrıca o, kıssaları anlatırken esasında insan beynine en güzel şekilde olayları naksetmeye çalışmaktadır. Zira insanın tabiatına etkide, hikâye ve kıssaların ve hatta darb-ı mesellerin büyük bir yeri vardır. Zira bir vaiz, bir öğretmen, bir hatip işlediği konuyu ne kadar güzel anlatırsa anlatsın, içerisinde örnekler bulunmadığı takdirde verdiği bilgiler insanın benliğinde yer etmez.¹⁵

Kıssa kelimesi, "anlatmak, haber vermek, bildirmek, nakletmek, makasla kesmek, takip etmek, izini sürüp ardınca gitmek, iz takip etmek" anlamlarında kullanılan k-s-s (قصص) kelimesinden türemiş olup 'anlatılan haber, hikâye' anlamlarına gelmektedir. Kelimenin çoğulu 'kısas'tır. Kelimenin ism-i fâil kalıbındaki kâss ise, 'kıssayı ilave ve eksiltme yapmaksızın olduğu gibi anlatan kişi' demektir. Bunun çoğulu da kussâstır.¹⁶

Kur'an, muhataplarına tevhid ve ahlâk ilkelerini, tarih kanunlarını anlatırken pedagojik açıdan 'kıssa' metodunu kullanmıştır. Kıssaların, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etme, onu (sav) ve müminleri teselli etme gibi hedefleri yanında, muhatapları düşündürme ve ibret almalarını sağlama, insanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin aynı davayı tebliğ ettiklerini ortaya koyma hedefleri de bulunmaktadır. Kısacası kıssaların temel amacı, Kur'an'ın indiriliş amacı ile aynıdır.

Kıssalardaki esas manalar ve maksatları daha sağlıklı şekilde tespit edebilmek için, Hz. Peygamber'in siretini ve nüzûl sürecindeki Mekke-Medine dönemlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Zira vahyin nüzûlü tarih, toplum, zaman ve mekân gibi unsurlardan bağımsız olarak boşlukta vaki olmadığına göre, Kur'an'daki her kıssa evvel emirde nüzûl ortamıyla doğrudan irtibatlı manalar içerir. Dolayısıyla kıssa ile vakıa arasında mutlak bir ilişki söz konusudur. Bu durum da, hem kıssanın, sûreden ve siyerden bağımsız ve hem de sûrenin, kıssa ve siyerden bağımsız yorumlanmamasının gerekliliğini gösterir.¹⁷ Ancak bu durum, elbetteki Kur'an'ın evrensel bir metin oluşunun önünde engel değildir.

¹⁵ Ahmet Çelik, "Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'an Kıssaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2004), 56-57.

¹⁶ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisânu'l-Arab*, 3. Baskı (Beirut: Dâru Sâdır, 2000), 12: 120-122; Murtezâ el-Huseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Mısır: Matbaatu'l-Hayriyye, h. 1306), 4: 422; Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, (Mısır: Dâru'l-Kalem, h. 1412), 413-414; Mecîduddîn bin Ya'kûb el-Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1993), 809; Yıldırım, "Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar", 37-38; Bahaeddin Sağlam, *İlmî Edebî Yönleriyle Kur'ân Kıssaları*, (İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985), 7.

¹⁷ Bu konuda, Sâd sûresinde (31-33) Süleyman'ın (as) atların bacaklarını kesmesinden bahseden bölümü zikredebiliriz. Sûrenin Mekki olduğu, o sırada yaşanan atmosfere uygun olarak Hz. Peygamber'e (sav) ya da müminlere bir mesaj vermesi gerektiği, bunun yanısıra ilk dönem müfessirlerinin büyük bir bölümünün, âyette geçen "*meshan bi's-sûki ve'l-a'nâk*" ifadesindeki fiili 'kesmek, boğazlamak' şeklinde açıkladıkları bilgisine rağmen, kıssanın, Mekke'de yaşanan vakıadan soyutlanarak, bir peygambere bu fiilin yakışmayacağı düşüncesiyle, rivayetleri ve lügavî açıklamaları terk edip

Şatbî, Mü'minûn sûresi bağlamında Kur'an'ın doğru anlaşılmasıyla ilgili olarak kelamın sevk şekillerinin hal, durum ve olaylara göre değiştiğini dikkate almanın önemini vurgularken şunları kaydetmiştir:

“Kur'an'da Nûh, Hûd, Salih, Lût, Şuayb, Musa, Harun gibi peygamberlerle ilgili kıssalar aktarılmıştır. Bu kıssalar Hz. Peygamber'i teselli ve yüreğini güçlendirme maksadına matuftur. Çünkü Hz. Peygamber kâfirlerin/müşriklerin inkârda ısrarcı davranmaları ve farklı şekillerde risaleti yalanlamaları sorunuyla karşılaşmış, buna bağlı olarak Kur'an'da Hz. Peygamber'in yaşadığı tecrübelerle örtüşen olayları muhtevî bir kıssa anlatılmıştır. Bu yüzden, tek bir kıssa Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu durumun değişmesine göre farklı şekillerde aktarılmıştır...”¹⁸

Bu noktada Ömer Faruk Yavuz şöyle demektedir:

“Kur'an'ın kıssa tekniğini kullanım tarzı da kullanım amaçlarına paralellik arz etmektedir. Şöyle ki, bir peygamber, bir topluluk ya da başka birisiyle ilgili kıssa anlatılırken ilgili kıssa Yusuf kıssası müstesna baştan sona anlatılmamaktadır. Genellikle kıssaların mesaja uygun bölümü zikredilmektedir. Çünkü kıssalar temel amaçlardan birini ya da bir kaçını vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu temel amaçlar da kıssanın indiği muhatabın durumu, şartları ve ihtiyacı çerçevesinde belirlenmekte ve kıssaların ilgili bölümleri muhataba hedeflenen temel amaç çerçevesinde belirlenerek anlatılmaktadır. Bu tarz, kıssa tekniğinde Kur'an'a ait özel bir üsluptur. Bu tarzın Kur'an'ın iniş şekliyle de yakından ilgisi vardır. Bilindiği gibi Kur'an kurgulanmış yazılı bir metin olarak inmiş bir kitap değildir. Kur'an muhatabın tarihsel şartlarını, olgusal durumlarını dikkate alarak tedrici olarak onlarla diyalektik bir ilişki çerçevesinde metinleşmiş sözlü metin özelliği taşıyan bir kitaptır. İşte bu durum kıssaların bütününe değil de muhatapta gerçekleşmesi istenen amacı taşıyan bölümünün anlatılmasını gerektirmiştir.”¹⁹

Yine Kur'an, aktarmış olduğu kıssaları, tarihî bir bilgi vermek için kullanmadığından, yer, zaman ve ayrıntılara da önem vermez. Çünkü kıssaların temel amacı, insanların ibret almalarını sağlamak, insanın değişmeyen fıtrat özelliklerini, toplumlara hükmeden sabit sünnetleri açıklamak ve böylelikle insanların hidayete ulaşmalarına vesile olmaktır.

Kıssalar vasıtasıyla Kur'an'dan anlaşılan, doğru bir idealden, ahlâktan yoksun toplumlarla, kendisini iyiye doğru yönlendirmeye çalışan salih toplumlara tarihî süreç içerisinde aynı muamelenin yapılmasını beklemek yanlış olur. Çünkü tarih, ahlâkî açıdan tarafsız değildir ve salih bir toplumu, ahlâkî ve toplumsal açıdan bozuk olan toplumdan kesin bir biçimde ayıracaktır.²⁰

Kur'an kıssaları, hayalden herhangi bir şeyin karışmadığı, geçmişte vuku bulmayan şeylerin de asla giremediği tarihî haberler ve olaylardır. Bununla beraber Kur'an kıssaları hem değişmeyen mutlak hakikatler üzerine bina edilmiş, hem de muhatabı yönlendirme ve teşvik gibi unsurları da, başka kıssalarda bulunmayan bir tarzda ihtiva etmiştir. Söz konusu keyfiyet, edebî kıssalarda asla bulunmayan bir husustur.²¹

Tevrat ile olayı açıklayarak, kastedilenin 'atları okşamak, sıvazlamak' olduğu yönündeki ifadeler, hem kıssanın süre ile olan ilişkisini görmemek, hem de tarihî süreci görmezden gelme çabasına bir örnektir.

¹⁸ Şatbî, *el-Muvâfakât*, 4: 274.

¹⁹ Ömer Faruk Yavuz, “Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak ‘Kıssa’nın Rolü”, *Milel ve Nihal*, 6/1, (Ocak-Nisan 2009), 127-128.

²⁰ Abdülamid Halil Siddikî, *Tarihin Yorumu*, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1978), 22.

²¹ Abdülkerim el-Hatib, *el-Kasasu'l-Kur'anî fi Mantûkîhî ve Mefhûmîhî*, (Kahire: yy., 1964), 49.

2. Kalem Sûresi ve Bahçe Sahipleri

Kur'an'da, iki farklı yerde bahçe sahiplerine ait iki kıssa yer alır. Bunlardan ilki, nüzûl sırasına göre 69., mushaf tertibine göre 18. sırada olan Kehf sûresi, diğeri ise, nüzûl sırasına göre 2., mushaf tertibine göre 68. sırada bulunan Kalem sûresidir.²²

Nüzûl sırasına göre düzenlenen sûreler arasında bir kıssanın ilk anlatıldığı sûre, bahçe sahipleri ve Yunus'tan (as) bahsedilen Kalem (Nûn) sûresidir.²³ Kalem sûresi, nüzûl sırasına göre tertip olunmuş Hz. Osman, İbn Abbas ve Cafer-i Sadık'ın mushaflarında ikinci sırada yer almaktadır. İlk bakışta, sûrenin birbirinden bağımsız bölüm ve kıssalardan oluştuğu intibası uyansa da, üzerinde düşünülüp kıssaların siyâk ve sibâkına bakıldığında sûrede bir bütünlük ve insicam olduğu göze çarpar.

Hatta bu bütünlük ve insicam, sûredeki "Sen Rabbinin nimetiyle mecnun değilsin"²⁴ âyeti ile "O küfredenler zikri (Kur'an'ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi ve o mecnundur diyordular"²⁵ âyeti arasında bile net olarak görülebilir.

Taberî (ö. 310/923), Râzî (ö. 606/1210), Beğâvî (ö. 516/1122), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Beydavî (ö. 691/1286), Zemahşerî (ö. 538/1144), Alûsî (ö. 1270/1854), Merâğî (ö. 1945), Kasımî (ö. 1914) ve İzzet Derveze'ye (ö. 1984) göre sûrenin tamamı Mekkî iken²⁶, İbn Cüzeyy (ö. 741/1340), Kurtûbî (ö. 671/1273) ve Maverdî'nin (ö. 450/1058) kaydettiği İbn Abbas ve Katâde'nin kavli olarak zikrettiğine göre 17-33 ve 48 ile 50. âyetler arasındaki bölümler Medenî'dir.²⁷ Habenneke (ö. 1978), 17 ilâ 33 ve 48 ilâ 50. âyetler arasındaki bölümün Medenî olduğunu ifade ederken, Şevkânî de (ö. 1250/1834), sûrenin 17 ilâ 50. âyetler arasındaki bölümünün Medine'de indiği görüşündedir.²⁸

Mehdi Bazergan (ö. 1995), 'Kur'an'ın Nüzûl Süreci' adlı eserinde nüzûl sıralamasına göre 1-16. âyetlerin vahyin 3. yılında, 17-52. âyetlerin ise vahyin 4. yılında indiğini ifade eder.²⁹

²² Osman Keskiöğlü, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, 2. baskı (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 120.

²³ Her ne kadar, Kur'an nâzil olurken cereyan eden ve Kur'an'ın bize bildirdiği, artık tarihî nitelik kazanmış olaylar kıssa olarak adlandırılrsa da, biz Kur'an'ın nüzûlü sırasında gerçekleşen olayların kıssa yoluyla anlatılması ile daha önce gerçekleşmiş olan olayların ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

²⁴ 68/Kalem, 2.

²⁵ 68/Kalem, 51.

²⁶ Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 1. baskı, (Kahire: Müessesetu'r-Risâle, h. 1420), 23: 521; Ebu Abdullah Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 3. baskı, (Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, h. 1420), 30: 598; Ebu Muhammed Huseyn el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, h. 1420), 5: 129; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sami bin Muhammed Sellâme, 2. baskı, (Dâru Tayyibe, h. 1420), 8: 184; Muhammed eş-Şirazî el-Beydavî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, (Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, h. 1418), 5: 233; Ebu'l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâik-i Çavâmizi't-Tenzil*, 3. baskı, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, h. 1407), 4: 584; Şihabuddin Mahmud el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1415), 15: 26; Ahmed bin Mustafa el-Merağî, *Tefsiru'l-Merâğî*, (eriketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 26: 29; Muhammed Cemaluddin el-Kasımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1418), 9: 296; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, (Kahire: Daru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, h. 1383), 1: 353.

²⁷ Ebu'l-Kasım İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, thk. Dr. Abdullah el-Halidî, (Beyrut: Şeriketu Dâru'l-Erkam, h. 1416), 2: 398; Ebu Abdullah Muhammed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfiyyiş, (Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1964), 18: 223.

²⁸ Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, *Meâricu't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbür*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, trs.), 1: 203; Muhammed bin Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, (Daru İbn Kesîr, h. 1414), 5: 318.

²⁹ Mehdi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, trc. Yasin Demirkıran, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 73.

Câbirî (ö. 2010) ise, Mekke’de ‘Nûn, Kâf’ vb. harflere yemin ile başlayan sûrelerin nispeten geç dönemde başlamış bir üslûp olduğundan dolayı, Kalem sûresinin 35. sırada nâzil olduğu görüşündedir.³⁰ Nitekim Seyyid Kutub (ö. 1966) da, nüzûl sırasına göre sûrenin ikinci sırada yer alamayacağı, sûrenin akışı, işlediği konular ve anlatım tarzının, bireysel davet döneminden üç yıl sonra gelen genel davet döneminden sonra indiği düşüncesini taşır.³¹

Kalem sûresinin 17-33. âyetleri arasında bahçe sahipleri, 48-50. âyetleri arasında ise Yunus (as) kıssası anlatılır. Bir bütün olarak indirilmemiş olsa da, biz, Kalem sûresinin tamamının Mekke döneminde nâzil olduğu, bu kıssaların birbiriyle ve doğal olarak da sûre ile arasında bir ilişkinin olduğu düşüncesindeyiz.³² Bu yüzden Muhammed Kutub da aynı minvalde şu tespiti yapmıştır: Konular arasında bir ilgi ve irtibat olmasaydı, Mekke’de inen bir âyetin Medine’de inen bir sûre içerisine, Medine’de inen bir âyetin de Mekke’de inen bir sûre içerisine yerleştirilmesinin hiçbir mantıklı anlamı ve açıklaması kalmazdı.³³

Sûre, mukatta’at harflerinden biri ile başlar, kaleme ve kalemle yazılanlara yemin ederek devam eder. Ardından Hz. Peygamber’i (sav) teselli bâbında, müşriklerin iddia ettiği gibi onun bir mecnûn değil, tam aksine Rabbinin nimeti sayesinde üstün bir ahlâk sahibi olduğundan ve kendisi için bitip tükenmeyen bir mükâfatın varlığından bahseder (1-7). Daha sonra yakın bir zamanda delilik iddiasında bulunanlar ile kendisine bu iftiranın atıldığı kimsenin işin hakikatini göreceği vurgulanırken, Allah’ın, kendi yolundan sapan kişiyi ve hidayete erenleri de en iyi bildiği anlatılır. Bunun ardından, Hz. Peygamber’i (sav) ‘mecnûn’ olmakla niteleyenlerin sahip olduğu ahlâkî özellikler sıralanır. Allah, Hz. Peygamber’e (sav), kendisinden yumuşaklık bekleyen bu kimselere yumuşak davranmaması ve onlara itaat etmemesi uyarısında bulunur. Hz. Peygamber’in (sav) ‘mecnûn’ olduğunu söyleyen bu kimselerin yemin edip duran, aşağılık, herkesi kötüleyen, söz getirip götürten, hayra engel olan, mütecaviz, saldırgan günahkâr, kaba ve kötülükle damgalı oldukları anlatılır. Kendisine okunan âyetlere ‘öncekilerin masalları’ damgasını vurmaya çalışan bu tür insanların, mal ve oğullar sahibi olduklarından dolayı böyle davrandıkları ve onların burunlarının damgalanacağı anlatılır (8-16).³⁴

Sûrenin buraya kadar olan bölümü, açık davetin ve yalanlamaların, iftiraların başladığı, Hz. Peygamber (sav) ile müşrik önderler arasındaki havanın iyice gerilmeye başladığı bir döneme ait olduğu izlenimi verir. Bu bölümün ardından Bahçe sahipleri kıssası yer alır. Problem de burada ortaya çıkar. Kur’an’a parçacı yaklaşımın bir sonucu olarak bu kıssa, birçok kimse tarafından önceki bölümden bağımsız algılanmış, sûre bütünlüğü göz ardı edilerek kıssa üzerinden sûrenin ana fikri oluşturulmaya çalışılmış, hatta kıssa üzerinden sûrenin ‘Kapitalizmin bir eleştirisi’ olduğu ve ‘Bahçe sahipleri’ ifadesinin de günümüz Türkçesiyle ‘Toprak ağaları’ anlamına geldiği dahi iddia edilmiştir.³⁵

³⁰ Muhammed Âbid el-Cabirî, *Fehmu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Mana Yayınları, 2017), 1: 206-207.

³¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 17. baskı, (Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, h. 1412), 4: 3649.

³² Hasan Hüseyin Karataş, *Ana Konuları Ekseninde Kalem Sûresi ve Tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2013), 15.

³³ Muhammed Kutub, *Kur'an'ı Nasıl Okuyalım?*, 6. baskı, trc. Bekir Karlığa, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), s. 73.

³⁴ Müfessirler, ‘kötülükle damgalı, soysuz’ ifadesi ile Ahnes bin Şerîk; ‘mal ve evlatlar sahibi’ ifadesi ile Velid bin Muğire’nin kast edildiği görüşündedirler. Biz, tek bir şahsiyetin bu özelliklere sahip olabileceği gibi, Mekke’nin önde gelen müşriklerinin büyük bir bölümünün bu ahlâkî özelliklere sahip olduğundan dolayı temelde bir zihniyetten bahsedildiği görüşündeyiz.

³⁵ Bkz. R. İhsan Eliaçık, “Kapitalizm ve İslam”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (2015 Yaz), ss. 110-127.

Oysa Mekki sûrelerin özellikle itikadî konuları içerdiği tüm müfessirler tarafından dile getirilmiştir. Sûreye bir bütün olarak bakmayıp sadece bir kıssa üzerinden hareket edip bir takım sonuçlara ulaşmaya çalışmak, 'vahyi güncelleştirme' iddiasıyla yapılan ve sûreyi kıssaya kurban eden çalışmalardır. Nitekim kıssaya önyargısız olarak baktığımızda, 'kapitalin dağıtılması'ndan ziyade 'Allah'ı tesbih etme' ve 'Allah'ın her şeye gücü yeten' olduğu fikrinin vurgulandığını görürüz:

17-18. *"Biz, vaktiyle "bahçe sahipleri"ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik. Hani onlar (bahçe sahipleri), sabah olurken (kimse görmeden) onu (mahsullerini) devşireceklerine yemin etmişlerdi. Onlar istisna da etmiyorlardı.*

19-20. *Fakat onlar daha uykudayken Rabbinin katından (gönderilen) kuşatıcı bir âfet (ateş) bahçeyi sarıverdi de, bahçe kapkara kesildi.*

21-22. *(Beri tarafta ise) onlar, sabah olurken: "Madem devşireceksiniz, hadi erkenden mahsulünüzün başına gidin!" diye birbirlerine seslendiler.*

23-24. *Derken: "Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!" diye fısıldaşa fısıldaşa yola koyuldular.*

25-27. *(Evet, yoksullara yardıma) güçleri yettiği halde, onları yardımdan mahrum etmek niyet ve azmi ile erkenden yola düştüler. Fakat bahçeyi gördüklerinde: "Mutlaka yolumuzu şaşırılmış olmalıyız!" dediler. "Yok, yok, doğrusu biz mahrum bırakılmıyız!"*

28-29. *İçlerinden en makul olanı şöyle dedi: "Ben size "Rabbinizi tesbih etsenize" dememiş miydim?" "Rabbimizi tesbih ederiz; doğrusu biz (kendi kendimize) yazık etmişiz," dediler.*

30-32. *Ardından, kabahati birbirlerine yüklemeye başladılar. (Nihayet) şöyle dediler: "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kişilermiyiz. Belki Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz (artık) Rabbimizi (O'nun hoşnutluğunu) arzuluyoruz."*

33. *İşte azap böyledir. Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!"*

Böylece Kureyşlilere içinde yaşadıkları ortamdan alınma pratik bir deneyim, aralarında yaygın olarak anlatılan bir kıssa örnek olarak sunulmuştur. Yüce Allah'ın geçmiş müşriklere ilişkin yasası ile şimdiki toplumlara ilişkin yasası birbirine bağlanmış ve pratik hayatlarına en yakın olan bir üslupla kalplerine dokunulmuştur. Aynı zamanda müminlere, müşriklerin - Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinin- sahip buldukları geniş imkânların, servetin ve nimetin Allah tarafından kendilerine bir sınav aracı olarak verildiği hatırlatılmıştır. Bu sınavın sonuçlarının, akıbetlerinin olduğu anlatılıyor. Yine insanların yoklukla sınıandığı gibi nimetle sınanmalarının da bir yasa olduğu belirtiliyor. Ellerindeki nimetlerden dolayı şımaran, iyiliğe engel olan, sahip buldukları mal-mülkle övünenlere gelince işte bu kıssada onların akıbetleri anlatılıyor: *"Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi."*³⁶

Allah, sûrede daha önce 'bahçe sahipleri'ne bir belâ verdiği gibi müşriklere de bir belâ verdiğinden bahseder. Konu edilen bahçe sahipleri, muhtemelen sahip oldukları güç ve kibirlerinden dolayı sabah vaktinde mahsullerini devşireceklerine dair yemin eder ve herhangi bir istisnada bulunmazlar. Ancak onlar uykuda iken Allah tarafından bir âfet bahçeyi sarar ve

³⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 4: 3666.

bahçe kapkara kesilir. Sabah olunca birbirlerine seslenirler, mahsulü devşirmek için acele ederler. Bu sırada kendi aralarında hiçbir yoksulun bahçeye girmesine izin verilmemesi konusunda anlaşır, söz verirler. Güçleri yettiği halde, yoksul kimseleri yardımdan mahrum etme niyeti taşımaktadırlar.

Ancak bahçeyi gördüklerinde, sahip oldukları aşırı güvenden dolayı önce yollarını şaşırtdıklarını düşünür, ardından âfetin kuşattığı bahçenin kendilerine ait olduğunu ve mahrum bırakıldıklarını itiraf ederler. Bu sırada bahçe sahipleri içerisinde, ortancaları/en mâkul olanı, *“Ben dememiş miydiniz size, ‘Rabbinizi tesbih etseydiniz?’ der. Bahçe sahipleri, ‘Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz (kendi kendimize) yazık etmişiz’* der ve ardından birbirlerini suçlamaya başlarlar. Sonunda, *“Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kişilermişiz”* itirafında bulunurlar. Rablerinin kendilerine kaybettiklerinden daha iyisini vereceği ümidini taşıırken, bundan sonra Rablerinin hoşnutluğunu arzuladıklarını itiraf ederler (17-32).

Bahçenin yeri, kıssada sözü edilen kişilerin Ehl-i Kitab’a mensup oldukları vs. ile ilgili tefsir kitaplarındaki açıklamalar, bu kıssanın cahiliyye Arapları tarafından bilindiğini gösterir. Bu âyet-i kerimeler, Allah’ın kendilerine müjde, rahmet ve büyük nimetlerini bahşedişini delillendirmek üzere Hz. Peygamber’i (sav) yalanlayan ve onunla mücadele eden Kureyş kâfirlerinin ibret almaları için, bahçe sahiplerinin imtihan edilmeleri hakkında verilen bir örnektir.³⁷ Dolayısıyla anlatılan bu kıssanın, gerçeği ifade anlamında bir takım teşbihleri ihtiva ettiği ileri sürülebileceği gibi, ‘bahçe’ figürünün, muhataplar için ‘âhiret’e işaret eden bir metafor olarak kullanıldığı da söylenebilir.

Bu kıssanın nazil olduğu dönemde Müslümanlara verdiği mesaj üzerinde düşündüğümüzde, Allah’ın helâk olan bahçeler ile dünya hayatını aynı bağlamda düşünmemizi, bahçe sahiplerinin verilen bu servet karşılığında servetlerinin karşılığı olan şükür ve infakı düşünmeden sadece dünyevî hesaplar peşinde koşmalarına karşılık bahçelerinin helâk olması ile gelen pişmanlığı bize örnek göstererek, son pişmanlığın fayda vermeyeceğini, ölmeden önce kişinin âhiret hayatında kendisi için faydalı olacak salih ameller yapması gerektiği, aksi takdirde helâk olan bahçeler gibi kişinin de helâk olan bir âhiret hayatı ile karşılaşacağı gerçeği ile karşılaşırız. Nitekim *“Dünya, âhiretin tarlasıdır”* hadisi de bunun bir açıklamasıdır. Zira kıssadaki kişiler de, mahsulü alamamışlardır.

Kıssanın başlangıcında, bahçe sahiplerinin sınındığı gibi Mekkelilerin de sınındığı ifade edilir ki, bu da bize, her iki topluluk arasında imkân ve bir takım şartlar konusunda ortak bir yapı olduğunu gösterir. Her iki topluluk da, Allah bilincinden yoksun kalan toplumların, yarın hakkında nasıl bir zihniyete sahip olduğunu gösterir.

Yüce Allah, Kur’an’da birçok yerde, verdiği nimete şükredenlere daha fazla nimet vereceğini, nankörlük edenleri de cezalandıracağını haber vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber’i (sav) yalancılıkla itham edip getirdiği mesajı reddeden Mekke müşrikleri de, Peygamber aralarından ayrıldıktan sonra eski refahlarını, özellikle ticarî imkânlarını giderek kaybetmişler, sonunda müslümanlar karşısında varlıkları son bulmuştur.³⁸

Bu yönüyle kısaca, Mekke’de işkence ve zulüm altında bulunan müslümanlara, her şeye sahip oldukları iddiası taşıyan müşriklerin de bahçe sahiplerinden farklı olmadığını hatırlatırken, her an her şeyin olabileceği, tüm güç ve kudretin Allah’ın elinde olduğu uyarısında bulunarak

³⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, 8: 195.

³⁸ Heyet, *Kur’an Yolu*, 4. baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 5: 357.

güven vermekte ve teselli etmektedir. Dolayısıyla hem o dönem ve hem de sonraki dönemler için müşriklerin olmasına mutlak gözüyle baktıkları hususların tepetlak olması, Allah için oldukça kolaydır.

Kıssada kendisine mal ve evlatlar verildiği halde, Kur'an'a, 'öncekilerin masalları' olarak bakan kimsenin durumunun, tıpkı kendilerine verimli bir bahçe verildiği halde, herhangi bir istisnada bulunmayıp fakirlerin hakkını gözetmekten kaçınarak, verdiği nimetten dolayı Allah'a nankörlükte bulunan kimselerle aynı olduğu anlatılmıştır. Nitekim Mekkeli müşrikler, Bedir savaşına çıktıklarında da, Hz. Muhammed'i (sav) ve müslümanları öldüreceklerine dair yeminlerde bulunmuşlardı. Ancak bir bölümü öldürülmüş, esir düşmüş ve yenilgiye uğramış şekilde Mekke'ye geri dönmek zorunda kalmışlardı.

2.1. Bahçe Sahipleri Kıssasının, Sûre ile Olan İlişkisi

Sûrenin ilk bölümü (1-16) ile 'Bahçe sahipleri'nden bahseden ikinci bölümüne (17-33) bakıldığında arada bir ilişkinin olmadığı düşüncesi hâkim olmaktadır. Oysa 17. âyette ("Biz, vaktiyle 'bahçe sahipleri'ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik.") yer alan "كَمَا بَلَّوْنَاهُمْ" ifadesindeki teşbih edatı "ك", kıssa ile önceki bölümün bir bütün hâlinde değerlendirmesini gerektirmektedir. Ancak belki de, kıssanın, önceki bölüm ile ilgisinin kurulamamış olması, Bahçe sahipleri kıssasının Medine'de indiği görüşünün dillendirilmesine neden olmuştur. Bu durum ise, açıklamaların bir önyargıya bağlı olarak ifade edilmesine, sûrenin ya da âyet grubunun Mekkî olması durumunda açıklamaların Mekke ortamına, Medenî olması durumunda ise açıklamaların Medine ortamına göre yapılmasına neden olmuştur. Nitekim kıssada, ders ve ibret olarak infakta bulunma, fakirlere sadaka vermenin de teşvik ediliyor olması ya da kıssa ile önceki âyetler arasında bağlamsal açıdan bir uyumun yakalanamaması, bazı müfessirleri, bu bölümün Medine'de indirilmiş olduğu düşüncesine götürmüştür.

Oysa Kur'an'ın üslûp ve tertibi diğer kitaplara benzemez. Ayetlerin ve ayet guruplarının farklı konuları ele alması ayetler arasındaki münasebeti kurmayı zorunlu kılmaktadır. Ayetlerin siyak-sibakına bakılarak yorum yapılmalıdır. Çünkü sûrelerin, âyetlerin birbirleriyle derin ilişkileri vardır. Bazı müfessirler âyetler arasındaki bu ilişki ve bağlantıyı tam kuramamışlar, neticede ortaya farklı görüşler koymuşlardır.³⁹ Bu noktada, sûrelerin nüzûl yerini belirleme konusunda sadece esbab-ı nüzûlün değil, mana ve bağlamın da öneminin olduğu bir kez daha öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla, Mekke müşriklerinin nimetlere karşı nankörlük etmelerinden, özellikle de nübüvvet nimetinin değerini takdir etmemelerinden dolayı bu kıssanın anlatıldığı iddia edilebilir. Ancak sûredeki bütünlük tam anlamıyla açığa çıkarılmadığından olsa gerek, kimi müfessirler⁴⁰, kıssayı içerik itibarıyla Medenî kabul etme eğilimi taşımışlardır. İç ve dış bağlamın kurulamaması ve esbab-ı nüzûl bilgisinin olmaması durumunda, sadece içerdiği konu ve kavramlara bakarak sûreleri Mekkî ya da Medenî olarak nitelemişlerdir.⁴¹

³⁹ Mustafa Ünver, *Kur'an'ın Anlamada Siyak'ın Rolü*, (Ankara: Sidre Yayınları, 1996), 194.

⁴⁰ el-Meydânî, *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, 1: 203; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, 5: 318.

⁴¹ Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı âlimler ve nüzûl süreci konusunda çalışan Kur'an araştırmacıları ve müfessirler, sûre ve âyetlerin Mekkî ve Medenîliği tespit konusunda sahabe ve tabiünden nakledilen rivayetler kadar, Kur'an'ın kendisinin de tanıklığına başvurulabileceğini, bu konuda sûrelerin genel özellikleri ve içeriklerinin de yararlı olacağını belirtmişlerdir. Bu görüşü savunanlar, sûrelerin üslûp özellikleri ve içerdikleri konuların Mekkî ve Medenîliği tespitinde verimli sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacak bazı ipuçları verebileceğini ifade etmiş ve bunu tefsirlerine uygulamaya çalışmışlardır. Bu anlayış, sûre ve âyetlerin Mekkî ve Medenîliğini tespitinde rivayetlere dayanma yerine,

Örnek olarak 'bahçe sahipleri' kıssasında anlatılan, sadece maddî kayıp, infak ya da sadakanın teşvik edilmesi değil, aynı zamanda kardeşler arasında kendilerine doğru yolu gösteren biri olmasına rağmen diğerlerinin kulak vermemesi, müstağni davranmaları ve sonunda her şeylerini kaybetmeleridir. Nitekim kıssanın başlangıcındaki, "Biz onları, vaktiyle bahçe sahiplerini denediğimiz gibi denedik."⁴² ifadesi de, kıssanın sonradan nâzil olup Hz. Peygamber tarafından buraya yerleştirilmediğine, siyâk ve sibâk problemi taşımadığına, hatta 'bunlar' ifadesi ile Mekkeli müşriklerin açık bir şekilde kastedildiğine işaret eder. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, kıssadan önceki âyetler ile kıssanın bir mukayesesinin yapıldığı sonucuna varabiliriz.

İzzet Derveze, âyetlerin bağlam ve bütünlüğü, üslûp ve karakteristiği, âyette yer alan 'onlar' zamirinin daha önce bahis konusu edilen kâfirlere ait olduğu gibi düşüncelerden dolayı kıssanın Medenî oluşuna temkinle yaklaşır.⁴³ Kurtûbî ise, daha net bir şekilde, âyetteki "هم" zamirinden maksadın Mekkeliler olduğunu ifade eder.⁴⁴

Konu ile ilgili olarak Mustafa Öztürk de şöyle der: "Kıssanın başında yer alan "إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ" ifadesindeki 'hüm' zamirinin daha önce bahis konusu edilen kâfirlere/müşriklere raci olması, kıssa ile sûrenin ilk kısmındaki âyetler arasında bütünlük ve devamlılık bulunduğunu teyit etmektedir. Ayrıca ilgili âyetlerdeki ifade ve üslûp tarzı Mekkî karakterlidir. Bütün bunların dışında, bahçe sahipleri kıssasının Medine döneminde nazil olma gerekçesi belli değildir. Sonuç olarak, Mekke döneminde nazil olan bu kıssa muhtemelen Medine döneminde cereyan eden olaylar üzerine yeniden okunmuş ve/veya delil olarak sunulmuş, bazı insanlar kıssanın nüzûl zamanını unutup meseleyi karıştırmış ve neticede kıssanın Medenî olduğu zannına kapılmışlardır."⁴⁵

Şatibî, siyâk ve sibaka bakılmadan yapılan değerlendirmelerin yanlışlığı konusunda şunları söyler: "Sözün sadece baş kısmına bakıp sonuna bakmamak ya da sonuna bakıp başını dikkate almamak doğru bir yöntem değildir. Nitekim bir konu, her ne kadar birden fazla cümle içerse de bunlar birbirlerine bağlıdır. Çünkü hepsi tek bir olay hakkındadır ve tek bir şey için inmiştir. Bu yüzden sözü doğru anlamak isteyen kimsenin, mutlaka sözün öncesini sonrasına, sonrasını da öncesine göre anlaması ve bir bütün halinde değerlendirmesi gerekir. Eğer değerlendirme esnasında, sözü bir bütün olarak ele almadan, onun parçaları üzerinde durursa, bu durumda, onun maksadını kavrayamaz. Bazen de maksadın ne olduğunu anlamak için, nüzûl sebeplerine bakmak, onlardan yararlanmak gerekebilir."⁴⁶

Bahçe sahipleri ve benzeri kıssaların nüzûl öncesinde Mekkeliler ve Ehl-i Kitap tarafından bilinip bilinmediği meselesine gelince, ifade edilen kıssaların bir bütün şeklinde değil de kesit kesit verilmesi, bu kıssaların o zamanki toplum tarafından bilindiğini gösterir. Nitekim ne Mekkeli müşrikler ve ne de Ehl-i Kitap'ın, Kur'an'da yer alan kıssalarla ilgili herhangi bir itirazda bulunmamaları da bunu gösterir.⁴⁷ Yine Kur'an'ın, bahçe sahiplerinin kimliğinden, bahçenin bulunduğu bölgeden, bahçede ekili olan mahsulden haber vermemesi ve Arabistan gibi

karşılaştırma ve aklî mukayeseler yapmayı esas aldığı için 'kıyasî yöntem' olarak adlandırılmaktadır. Mesut Okumuş, "Kur'an'ın Tedricî Nüzûl Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Âyetler Üzerine", *Eskişeyni*, 27, (Güz 2013), 14

⁴² 68/Kalem, 17.

⁴³ Bkz. Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, 1: 378.

⁴⁴ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 18: 240.

⁴⁵ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 298-299.

⁴⁶ Şatibî, *el-Muvâfakât*, 4: 197.

⁴⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Halil Aldemir, "Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/1, (2011), ss. 195-218.

verimli toprakların az olduğu bir bölgede gecenin bir vaktinde ansızın bahçenin kapkara kesilmesinin oluşturduğu etki, bu olayın indiği dönemde Mekkeliler tarafından kıssanın iyi bilindiğini göstermektedir.

2.2. Sûrenin Geneli ile Kıssa Arasındaki Ortak Noktalar

Kıssanın anlatımında yer alan önemli kelimelerden biri, 'istisna' kelimesidir. Bahçe sahiplerinin, kendilerini Allah'tan bağımsız görme yönündeki zihniyetleri ve planladıkları eylemi yapacaklarına dair olan kesin kanaatleri, onları bu konuda herhangi bir açık kapı bırakmamaya, böylelikle kibirlerinden kaynaklı olarak kendilerini, 'arzu ettiklerini diledikleri zaman diledikleri şekilde yapabilecek' seviyede görmelerine neden olmuştu. Buna benzer bir zihniyet ve eğilim, Mekke kâfirlerde de görülmektedir. Onların da herhangi bir istisnada bulunmaksızın İslam'a ve Müslümanlara son verecekleri yönündeki iddiaları ve bu konuda kesin ifadeler kullanmaları, sûrede yer alan 'Bahçe sahipleri' kıssası üzerinden, aslında kendileri için yaklaşmakta olan felaketin habercisi olmaktadır. Nitekim kıssanın nüzûl sebebi ile ilgili kaynaklarda geçen tek rivayet şöyledir:

İbn Cüreyc'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ebu Cehil, Bedir günü: "Onları yakalayıp iperle bağlayın ve onlardan kimseyi öldürmeyin" dedi. Bunun üzerine: "Biz, vaktiyle "bahçe sahipleri"ne belâ verdiğimiz gibi..." âyeti nâzil oldu.⁴⁸ Yani, bahçe sahiplerinin bahçe üzerindeki gücü gibi onlar da, müslümanlar üzerinde güçleri olduğunu sanıyorlardı. Ancak biz bu rivayeti, M. Öztürk gibi Mekke döneminde nazil olan bu kıssanın muhtemelen Medine döneminde cereyan eden olaylar üzerine yeniden okunduğu düşüncesindeyiz.⁴⁹

Bu düşüncenin verdiği mesaja gelince; Hz. Peygamber'in (sav) şahsında tüm inananlara hitap eden Allah, insanların yapacakları herhangi bir şey için, o yapacaklarının Allah'ın izni ve O'nun nimeti sayesinde olduğunu unutmamaları, yapacakları işlerin sonuçlarından dolayı gururlanarak Allah'ın rızasına aykırı tutumlara girmemelerini öğütlemektedir. Bu nedendir ki, müslümanlar herhangi bir işe niyetlendiklerinde, sözselsel olarak 'İnşallah', 'Allah dilerse' gibi lafızları kullanırlar. Bu da, müslümanların darlıkta veya bollukta olsun her şeyin Allah'ın elinde olduğuna olan inançlarını güçlendiren bir unsur olarak yer alır.

'İstisna' kelimesinin en güzel tarifi, yine bahçe sahiplerinden bahseden Kehf sûresinde yer alan şu âyetle açıklanır: "Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için "bunu yarın yapacağım" deme."⁵⁰

Abdulkerim el-Hatîb (ö. 1985), her iki topluluk arasındaki ortak paydalardan birinin imtihan olduğunu ifade ettikten sonra, Kur'an-ı Kerim'i de bahçeye benzeterek, bahçe sahipleri ile Mekke müşrikleri arasında net bir ilişki kurar: "Bize göre, müşriklerin kendisiyle sınındıkları imtihan, Hz. Peygamber'in (sav) kendilerine getirdiği, okuduğu, gölgesinde bir hayata çağırdığı ve ürünlerini devşirmeye davet ettiği Kur'an-ı Kerim'dir... Kur'an, Rabbinin izniyle her an için meyvesini veren bir bahçedir. Eğer onlar, selîm kalpler ve mutmain nefislerle bu bahçeye gelecek olsalar, o bahçede bitip tükenmeyen bir azıkla karşılaşacaklardı. Ancak onlar, gecenin karanlığını bir perde yaparak bu bahçeye hırsız gibi ve ürünleri alıp kaçacak şekilde geldiler. Onlar, insanların bu bahçenin meyvelerinin etkisine kapılmadan sabahlamasını istediler. Yüce Allah ise,

⁴⁸ Celaleddin es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, thk. Ahmed Abdüşşâfi, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.), 200.

⁴⁹ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 298-299.

⁵⁰ 18/Kehf, 23-24.

onların bu isteklerine fırsat vermedi, onlar ile arzuladığı şeylerin arasına girdi.”⁵¹ Oysa “Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”⁵² Tâhir bin Âşûr ise, bahçe sahiplerinin durumu ile Mekkeli müşrikler arasındaki benzerlik yönünün, Allah’ın rızasını kazanma ve nimetlerine şükürden yüz çevirme olduğunu söyler.⁵³

Bahçe sahipleri, Allah’ın kendilerine ihsan ettiği bahçe ve nimetleri yoksullara vermeme konusunda kendi aralarında kötü bir takım planlar yapıp tedbirler aldığı gibi, Mekkeli müşrikler de, özellikle fakir ve zayıf bırakılmış müslümanlara karşı bir takım planlar kurgulamış, tedbirler almışlardı. Bahçe sahiplerinin gizlice aralarında fısıldaşarak yoksulları mahrum etme yönündeki çabaları, Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamber’e ve müslümanlara karşı gösterdikleri olumsuz tavırla paralellik arz etmektedir.

‘Sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemin eden’⁵⁴ bahçe sahipleri ile, ‘Yemin edip duran aşâğılık’⁵⁵ Mekkeli müşrik(ler) arasında bir ahlâk birliği vardır.

Kıssada, bahsi geçen bahçe sahiplerinin, yoksulları, sahip oldukları nimetten mahrum etmek isteyen, yaşadıkları toplumun üst tabakasını oluşturan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Hz. Peygamber’in (sav) kendilerine itaat etmemesinin Allah tarafından emredildiği kimse(ler) de, sûrenin ilk bölümünde geçen, ‘mal ve oğullar’ sahibi zengin ve müstebkir sınıftır.

Sahip oldukları servet ve nüfus gücüne aldanarak hayra engel olan, kaba-saba davranışlar sergileyen ve Hz. Peygamber’in davetine karşı amansız muhalefet göstermeye başlayan Mekke ileri gelenlerine, Allah Teâlâ bahçe sahibi kardeşlerin kıssası üzerinden mesaj vermiştir. Bu kıssada mal ve servetin her an yok olabileceği, âhirette herkesin hesaba çekileceği gibi bir takım mesajlar iletilmiştir. Mesajını iletirken ne olayın geçtiği mekândan, ne zamandan ve ne de kahramanların isminden söz edilmiştir. Ancak olayın anlatılışı, servet ve nüfus, dolayısıyla nüfus sahibi Mekkeli müşriklerin vahiy karşısındaki tutumu ile irtibatlıdır.⁵⁶

Kıssada, Kureyş müşrikleri ile bahçe sahipleri mukayese edilir ve onların sahip oldukları servetin sonunun da kıtlık, kuraklık ya da tıpkı bahçe sahiplerinin arazilerinin başına gelen felakette olduğu gibi, sabahleyin mahsulü toplamaya gittiklerinde geceleyin bir ateş ile yok edilmek olabileceği uyarısı yapılır.⁵⁷

İbn Âşûr’a göre darb-ı mesel olarak zikredilen ve Mekkeliler nezdinde bilinen bu kıssa tehdit mesajı içermekte, yani geçmişte nimet ve bolluk içinde yaşayan bahçe sahiplerinin şükürsüzlük sebebiyle darlık ve yokluğa mahkûm edilmesi gibi Kureyşlilerin de benzer bir durumla karşılaşacaklarına işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra Mekkeliler uzunca bir süre kıtlık (yedi yıl) sıkıntısı çekmişlerdir.⁵⁸

⁵¹ el-Hatîb, *et-Tefsîru'l-Kur'anî li'l-Kur'an*, 15: 1091.

⁵² 8/Enfal, 30.

⁵³ Tâhir bin Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Dâru Sahnûn, 1997), 29: 79.

⁵⁴ 68/Kalem, 17.

⁵⁵ 68/Kalem, 10.

⁵⁶ Aldemir, “Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği”, 199.

⁵⁷ Cabirî, *Fehmu'l-Kur'an*, 1: 206-207.

⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 29: 79.

Kötü niyetlerini dile getirme ve aralarında ittifak etme konusunda, Allah'ın, bahçe sahiplerine imkân tanımış olması, ancak sonuçta herhangi bir yoksulun gelmeye tenezzül etmeyeceği şekilde âfetin uğramış olduğu bir bahçeye sahip olmaları, kıssa üzerinden müslümanlara psikolojik bir destek vermektedir. İlk bölümde anlatılan kötü niyetli ve kötü ahlâklı müşriklerin, sahip oldukları nimetlere rağmen her planladıklarının gerçekleşmeyeceği konusunda müslümanlara moral verilmektedir.

*“İçlerinden en makul olanı şöyle dedi: “Ben size “Rabbinizi tesbih etsenize” dememiş miydim?”*⁵⁹ âyeti, bahçe sahipleri arasında daha önce kardeşlerini veya arkadaşlarını uyaran, kararlaştırdıkları plan konusunda zayıf da olsa muhalif davranan, mantıklı düşünen ve orta yolu tutan bir kimsenin olduğunu gösterir. Bahçe sahipleri arasında vicdan itibarıyla yapılanın yanlış olduğunu bildiği halde, beraberinde bulunduğu topluluğa galebe çalamayan bu kimsenin varlığı, Mekkeli müşrikler arasında da, müslümanlara karşı yapılan eziyet ve işkenceleri vicdanen kabul etmeyen ancak zalimlere de engel olamayan kimselerin var olduğuna işaret eder. Kıssa, ‘içlerinden en makul kimse’ üzerinden, kurulan tuzakların sonucunu göstererek, müslümanlara yapılanları vicdanen kabul etmeyen kimseleri, kavimlerini uyarmaya çağırılmaktadır. Firavun ailesinde imanını gizlemesine rağmen, uyarılarda bulunan mümin kimse bu konuda güzel bir örnektir.⁶⁰

*“Ben size “Rabbinizi tesbih etsenize” dememiş miydim?”*⁶¹ âyeti kimi müfessirler tarafından, bahçe sahiplerinin verdikleri yemin konusunda kesin bir dille konuşup Allah'ın gücünü takdir edemedikleri ve herhangi bir istisnada bulunmadıklarından dolayı, ‘İstisnada bulunmanız gerekmez miydi?’ şeklinde açıklanarak, ‘tesbih’ kelimesine ‘istisna’ anlamı verilmiş, ‘inşaallah’ demedikleri ifade edilmiştir.⁶² el-Hatîb, müfessirlerin bu konuda görüş birliği sağladıklarını ancak bu mananın kabul edilemeyeceğini söyler. Bahçe sahiplerinin, ürünün tamamını sabahleyin devşirecekleri ve üründen istisnasız hiçbir şeyi geride bırakmayacaklarını yeminlerinde dile getirdiklerini söyler ve bağlamı da göz önüne alarak iddiasını şu sorusuyla destekler: “İnsanın, münker olan bir fiili gerçekleştirmek için Allah'ın iradesini de kullanarak, örneğin: ‘Allah'a yemin olsun ki, inşaallah filanı öldüreğim’ demesi, övülecek bir durum mudur?”⁶³ O, bu sözleriyle bahçe sahiplerinin zaten münker olan bir fiili gerçekleştirmeye çalıştıklarını, içine düşmüş oldukları bu durumun da, ‘inşaallah’ kelimesini söylemekle açıklanamayacağını ifade eder.

Bize göre müfessirlerin büyük bir bölümünün âyeti bu şekilde açıklaması, kıssayı bir şablon olarak sûrenin ilk bölümü ile ilişkilendirememelerinden kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim, üslûp olarak risalet sürecinde bütün yaşananları açıkça ifade etmemektedir. Ancak biz bu kıssanın sûrede yer almasından ve örnek gösterilmesinden hareketle, aynı kesin dilin ve pişmanlığın da Mekkeli müşrikler tarafından Mekke’de ve sonrasında yaşandığı düşüncesindeyiz. Diğer taraftan kıssada kendisinden bahsedilen ve arkadaşlarını/kardeşlerini uyaran ‘makul kimsenin’ rolü ve kişiliği konusu kapalı kalmıştır. Kıssanın başındaki teşbih edatı hariç, müşebbeh (benzetilen) ile müşebbeh bih (kendine benzetilen) arasında ilişki

⁵⁹ 68/Kalem, 28.

⁶⁰ Bkz. 40/Mümin, 28.

⁶¹ 68/Kalem, 28.

⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23: 551; Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 30: 609; Beğâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, 5: 138; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 6: 590; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 15: 37; Kasımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 9: 301.

⁶³ el-Hatîb, *et-Tefsîru'l-Kur'anî li'l-Kur'an*, 15: 1095.

kurulamaması, bunun yanısıra vech-i şebihin (benzetme yönü) de net ifade edilememesi anlam karmaşasına neden olmuştur.

“Bahçe sahipleri kıssasını anlatan âyetlere bakan kimse, bu âyetlerin, Hz. Peygamber’e (sav) karşı müşriklerin konumunu ve Hz. Peygamber’in (sav) onlara eliyle uzattığı hayrı ifade eden, titiz ve doğru bir örnek oluşturduğunu görür. Bu hayrın karşısındaki müşrikler, Hz. Peygamber’e (sav) karşı azgın ya da orta yolu izleyen bir tutum içinde idiler. İçlerinden azgın olanlar, orta yolu izleyenlere üstün gelmişti. Böylece hepsi de, Hz. Peygamber’in (sav) davet ettiği hayra karşı sapkın bir tutum sergilediler. Onlar, fakirleri ve zayıf bırakılmış kimseleri bu hayra ulaşmaktan ve ondan faydalanmaktan mahrum bırakmak istiyorlardı... Başlangıçta yolu kaybetmiş, bir süre o bereketli üründen mahrum kalmışlardı. Bedir savaşı ve diğer savaşlarda kendilerine dünya azabı dokunduktan, içlerinden bazıları şirk ve küfür üzere öldükten sonra pişmanlık duyarak ve istiğfarda bulunarak Allah’a döndüler. Bunun üzerine yüce Allah da, onların tevbe ve istiğfarlarını kabul etti.”⁶⁴ Dolayısıyla kıssa bu yönüyle, ileride gerçekleşecek gaybî bir haber vermektedir.

Kıssanın ardından gelen, “*Kuşkusuz korunanlar için de, Rableri katında nimetleri bol bahçeler vardır*”⁶⁵ âyeti, fani olan bahçe/cennet ile bâki olan bahçe/cennete işarette bulunarak, buna sahip olacak kimselerin, Bahçe sahiplerinin ahlâk ve düşüncesine sahip olmayacak kimseler olduğunu vurgular.

2.3. Bahçe Sahipleri Kıssasının Verdiği Mesaj

Bu kıssada yer alan öğüt ve hatırlatma şudur: Allah, bahçe sahiplerini bahşettiği nimetlerle imtihan ettiği gibi inkârcıları da nebevî risaletle imtihan etmiştir. Ayrıca bu adamlar, kendilerine doğru yolu göstereni dinlemedikleri, Allah’ın nimetlerine şükretmedikleri ve fakirleri mahrum bırakma şeklindeki taşıdıkları kötü niyetlerinden ötürü Allah’ın azabına ve belâsına maruz kaldıkları için ilahî bir imtihanla karşı karşıyadırlar. Eğer kendilerine nasihat eden öğüt sahibi ve yol göstericiye kulak vermeyip ona icabet etmez ve Allah’ın verdiği nimetlere şükretmezlerse, onlar, aynı şekilde Allah’ın belâ ve azabına maruz kalacaklardır.⁶⁶

Dolayısıyla anlatılan bu kıssanın gelişimi ve sonucu, sûrenin 7-16. âyetleri arasında anlatılan ve kendisine Kur’an âyetleri okunduğunda, “Öncekilerin masalları” diyen bir zihniyetle uyumludur. Kur’an’ı, ‘esatiru’l-evvelin’ olarak niteleyen müşriklere, Kur’an, önce kaleme ve yazdıklarına yemin ederek, ardından ‘mecnûn’ diye yaftaladıkları Hz. Peygamber’in (sav) yüce bir ahlâk sahibi olduğunu ikrar ederek cevap verirken, karşı bir hamle olarak onların sahip oldukları ahlâkî gözler önüne serer. Bütün bunların ardından, onların da habersiz olmadıkları ‘Bahçe sahipleri kıssası’nı anlatır. Böylelikle hem müşrikler ve hem de müslümanlar, sûrede yer alan bu kıssanın, sadece tarihî-temsili bir kıssa olmadığını, kıssa ile birlikte verilen mesaj sayesinde anlamış olmaktadır. Âyetlere karşı çıkan kimsenin burnuna damga vurulacağı gibi, herhangi bir istisnada bulunmayıp güçlerine ve nüfuzlarına aldanan kimselerin sonlarının da, kapkara kesilmiş bir dünya ve âhiret hayatı olacağı vurgulanır.

Kıssanın mesajı, insanın kendisini Allah’tan bağımsız/müstağni addederek haddi aşır azgınlaşması durumunda karşılaşılabilecek sonuçlar üzerine bina edilmiştir. Kıssa bu yönüyle, cahiliyye insanının sahip olduğu zihniyeti ve cahiliyye toplumunun çürük yapısını gözler önüne

⁶⁴ el-Hatîb, *et-Tefsîru’l-Kur’anî li’l-Kur’an*, 15: 1103.

⁶⁵ 68/Kalem, 34.

⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, 1: 378.

sermekte ve Tevhid'in özüne vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte kıssada, imtihan olgusu, Allah'ın hayata müdahil oluşu, dolayısıyla insanın hayata nasıl bakması gerektiği, malı üzerinde hangi ölçüler çerçevesinde tasarrufta bulunabileceği, mülkiyetin sınırları, yoksulların toplum içerisinde kendilerinden daha iyi durumda olan kişiler tarafından gözetilmelerinin zorunlu oluşu, insanın birliktelik tesis edeceği kişiler konusunda seçici davranması gerektiği gibi önemli konulara hareketli ve canlı bir anlatımla dikkat çekilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kıssa, zihinlerde sağlıklı bir Allah tasavvuru oluşumunun temellerini atmakla birlikte, insan hayatının ve toplumsal yapının hangi ilkeler üzerinde şekillenmesi gerektiğine işaret eden önemli detaylar içerir. Dolayısıyla bahçe sahipleri kıssası, vahyin zihni ve sosyal inşasına yönelik ferdî ve ictimai bir içeriğe sahiptir.⁶⁷

3. Kalem Sûresi ve Yunus Kıssası

Bahçe sahipleri kıssasının ardından, onların yaşadıkları bu durumun bir tür azap olduğu, âhiret azabının ise daha büyük olduğu anlatılır. Devamında, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında nimet dolu cennetlerin olduğu, müslümanlar ile suçluların asla bir tutulamayacağı anlatılır. Daha sonra hitap müşriklere yöneltilerek, nasıl böyle bir hüküm verdikleri, verdikleri bu hükmün herhangi bir kitapta yazılı olup olmadığı ve tüm iyi şeylerin kendilerine ait olduğu iddiasını doğrulayacak bir delillerinin olup olmadığı sorulur. Ardından Hz. Peygamber'in (sav) şahsında, onlara, bu iddialarını savunacak kimsenin olup olmadığını sorulması istenir. Allah, bu konuda meydan okuyarak -doğru söyleyen kimseler ise- bu iddialarını destekleyecek ortaklarını getirmelerini ister. Dünyada secde etmeye çağrıldıkları halde buna yanaşmayan o kimselerin, işlerin güçleşeceği günde secdeye çağrılacağı ancak secde edemeyecekleri anlatılır. Ardından Allah, Kur'an'ı yalanlayan o kâfirlere mühlet tanıdığını, adım adım onları azaba yaklaştırdığını söyler. Hz. Peygamber'e (sav), Kur'an'ı yalanlayanlarla kendisini başbaşa bırakmasını emrederken, ona teselli ve müşriklere uyarı olması için şunları sorar: "*Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da bu yüzden onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar? Yahut gaybın bilgisi onların nezdinde de, onlar mı (istedikleri gibi) yazıyorlar?*"⁶⁸

Ardından Kalem sûresi, Yunus'tan (as) bahseden ikinci kıssayla devam eder:

48. *Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle. Balık sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o, dertli dertli Rabbine niyaz etmişti.*

49. *Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı o, mutlaka, kmanacak bir halde ıssız bir diyara atılacaktı.*

50. *Fakat ardından, Rabbi onu seçti (vahiy verdi) ve onu sâlihlerden kıldı.*

Bu âyetlerde, Hz. Peygamber'e (sav), Allah'ın emri ve hükmü tamamlanıncaya kadar sabretmesi, ümmetinin kendisini yalanlamasına dayanamayan Yunus (as) gibi olmaması emredilmiştir. Çünkü müşriklerin sözlerinin, Peygamber'in psikolojisinde çok derin etkisi olmuş, bu hatıralar Peygamber (sav) ve O'na tabi olanların yüreklerinde derin izler bırakmıştır. Ne var ki bu psikolojik baskı, stresle sınırla kalmamış, çok geniş boyutlu ve etkisi derin bir noktaya ulaşmıştı. O kadar ki, Peygamber'i (sav), öfkesini içine atan ve neredeyse patlama noktasına

⁶⁷ Atilla Fikri Ergun, *Kur'an Kıssaları*, (İstanbul: Çıra Yayınevi, 2009), 27.

⁶⁸ 68/Kalem, 47-48.

gelmiş, duygularını bastıran bir şahıs halinde görmeniz mümkündür.⁶⁹ Nitekim sûrenin başında kâfirler tarafından ‘mecnûn’ olarak nitelendirilen Hz. Peygamber’in (sav), itidal sınırlarından çıkıp tepki göstermesi ve Yunus (as) gibi kavmini terk etmemesi için sadece beklemesi emredilmiştir.

Burada geçen ‘balık sahibi’ ifadesi ile Yunus (as) kastedilmiştir.⁷⁰ Yunus (as), Kur’an’da bu isim ile dört kez⁷¹ anılmakla birlikte, Zünnûn⁷² ve Sahibu’l-hût⁷³ lakaplarıyla da anılmaktadır. Hadislerde ise Yunus (as), Yunus bin Metta olarak isimlendirilmiştir.⁷⁴ Yunus’un (as) soyu, Yakub’a (as) ve onun vasıtasıyla da İbrahim’e (as) dayanmakta olup⁷⁵, Yakub’un (as) torunlarından olduğu Kur’an’da bildirilmiştir.⁷⁶

Kur’an, onun, nüfusu yüz bini aşkın bir şehrin halkına peygamber olarak gönderildiğinden bahseder: “Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik.”⁷⁷ Peygamber olarak gönderildiği bu şehrin, şimdiki Musul şehrinin yerinde, Dicle nehrinin kıyısındaki Ninova olduğu hadis ve İslam tarihi kitaplarında geçmektedir.⁷⁸

Kur’an’da Yunus (as) kıssası üç safhada anlatılır: Yunus’un (as), inkârcı bir kavme peygamber olarak gönderilmesi; kavminden gördükleri karşısında şehirden ayrılarak bindiği gemiden atılması, balık tarafından yutulması, balığın karnında tevbe ve istiğfarla geçirdiği süre sonunda karaya çıkarılması ve son olarak, karaya çıkmasının ardından tekrar tebliğle görevlendirilmesi.

İlk aşamada Yunus (as), gönderilmiş olduğu topluma putlara tapmamalarını, Allah’a kullukta bulunmalarını ilan etmiş, taptıkları putların herhangi bir faydasının olamayacağını bildirmişti. Ancak Yunus’un (as) uyarılarına rağmen, kavmi inandığı değerlerden vazgeçmemiş, bu konuda büyük bir inat ve şiddet göstermişlerdi. Yunus (as) da, gönderildiği beldeki insanların hakka karşı direnişlerini görünce, Kalem sûresinde açıkça ifade edildiği üzere ‘sabırsızlık’ göstermiş ve kavmini terk etmişti. Nitekim müfessirler, Yunus’un (as) kavmini terk etme nedenini, göstermiş olduğu sabırsızlığa bağlamışlardır.⁷⁹

Yunus (as), kavmini Allah’a iman etmeye çağırır, tebliğde bulunur. Çağrısının karşılık bulamamasına öfkelenen Yunus (as), bu duruma öfkelenerek Ninova’dan ayrılmak üzere bir gemiye iner. Geminin batma tehlikesi geçirmesi üzerine gemidekilerden birinin denize atılması için kura çekilir ve bu kura, Yunus’a (as) isabet eder.⁸⁰ Hadislerle de desteklenen bu olay, Kur’an’da şöyle anlatılır: “Doğrusu Yunus da gönderilen peygamberlerdendi. Hani o, dolu bir gemiye

⁶⁹ Ahmed Halefullah, *Kur’an’da Anlatım Sanatı*, trc. Şaban Karataş, 2. baskı, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 239-240.

⁷⁰ Bkz. 37/Saffat, 139-144.

⁷¹ 4/Nisa, 163; 6/En’am, 86; 10/Yunus, 98; 37/Saffat, 139.

⁷² 68/Kalem, 48.

⁷³ 37/Saffat, 142.

⁷⁴ Bkz. Buhârî, “Enbiya”, 24; “Tefsîr”, 26; “Tevhid”, 50; Müslim, “Fedâil”, 159; Ebu Davud, “Sünnet”, 13.

⁷⁵ Ebu Abdullah Muhammed İbn Sa’d, *Tabakâtu’l-Kübra*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: yy., 1968), 1: 55.

⁷⁶ 4/Nisa, 163.

⁷⁷ 37/Saffat, 147.

⁷⁸ Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Tarihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, (Beyrut: Dâru’t-Turâs, h. 1387), 2: 11; İbn Hişam, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Abdurrauf Sa’d, (Beyrut: Dâru’l-Cil, h. 1411), 1: 419; İsmail bin Ömer İbnu’l-Esir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Dâru Hicr, 1997), 2: 17.

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 581; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 20: 214.

⁸⁰ 37/Saffat, 141.

binip kaçmıştı. Gemide olanlarla karşılıklı kur'a çektiler de kaybedenlerden oldu. Yunus kendini kınayıp dururken onu bir balık yuttu. Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık. Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik. Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik. Sonunda ona iman ettiler, bunun üzerine biz de onları bir süreye kadar yaşattık.”⁸¹

3.1. Yunus (as) Kıssasının, Sûre ve Bahçe Sahipleri Kıssası ile Olan İlişkisi

Hz. Peygamber'e (sav), nüzûl sıralamasına göre ilk tanıtılan peygamber, Yunus'tur (as). Sûrenin başında geçtiği üzere müşrikler tarafından fitneye uğradığı ve cinnet geçirdiği iddia edilen Hz. Peygamber'e (sav), Yunus'un (as) başından geçenler anlatılarak yalancılara itaat etmemesi, taviz vermemesi ve sabırsızlıkta bulunup kavmini terk etmemesi, iftiralar karşısında Yunus (as) gibi öfkeyle dolu olmaması emredilmiştir. Sûrenin ilk bölümünde, Hz. Peygamber'e (sav) yönelik olan teselli, karşılaştığı zor durumların boyutunu gözler önüne sererken, Mekkelilere, Bahçe Sahipleri; Hz. Peygamber'e (sav) de Yunus (as) olumsuz örnek olarak gösterilir. Nitekim her iki kıssa da, teşbih edatı “*ك*” ile başlar.

'Rabbinin hükmünü sabırla bekle' ifadesi ile kastedilen, Allah'ın, risalet görevinde Resulü (sav) için açacağı yeni bir safha olabileceği gibi, hicret emri de olabilir. Bu âyetle birlikte, Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ aşamasında başına buyruk davranmasının da önüne geçilmiş ve tüm işlerin, Bahçe sahipleri kıssasında olduğu gibi Allah'ın gücü ve kudreti dâhilinde olduğu vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber'e (sav) sabır telkininde bulunulması, üstlenmiş olduğu görevi yerine getirme konusunda hem o sırada, hem de daha sonrasında birçok eziyet ve sıkıntıya maruz kalacağını bildirirken, *'Rabbinin hükmüne sabretmeyen'* Yunus (as) örnek olarak gösterilerek, kavminden ümidini tamamen kesmemesi ve aceleci davranmaması tavsiye edilmiştir. Nitekim Allah, kendi katından bir nimetin yetişmemesi durumunda ıssız bir yere kınanmış olarak atılacağından bahsederek, Resulü'ne de üstü kapalı uyarıda bulunur.

Bahçe sahiplerinin yaptıkları hatayı fark edip tevbe ederek Allah'a yönelmeleri ve Yunus'un (as) kavminin, inkârcılıklarından vazgeçip kendilerine geri döndüğünde Yunus'a (as) iman etmeleri, Hz. Peygamber'e (sav), -sabretmesi durumunda- karşısında duran bu inatçı ve azgın kimselerin de Allah'ın dinine gireceği konusunda önceden verilmiş bir müjde olmaktadır.

Sûrede, ürünlerini devşirme konusunda kesin bir dil kullanıp herhangi bir istisnada bulunmayan Bahçe sahiplerinin yanı sıra, kavminden ümidini kesen ve iman etmeleri konusunda herhangi bir istisnada bulunmayan Hz. Yunus'un kıssasının anlatılması da ilginçtir.

Allah'ı tesbih etmek, Bahçe Sahipleri ve Hz. Yunus kıssasında da görüldüğü üzere, hayatın akışı içerisinde alınacak tüm kararlarda ve yapılacak her işte Allah'ı dikkate almak ve O'nun rızasını gözeterek hareket etmek anlamını taşımaktadır. Nitekim gerek Bahçe Sahipleri'nin gerekse Hz. Yunus'un, Allah'ın iradesini göz ardı ederek zulüm işlediklerini ve azapla yüz yüze geldiklerinde işledikleri bu zulmün farkına vararak yeniden duyarlılıkla Rablerine yöneldiklerini görüyoruz.

⁸¹ 37/Saffat, 139-148.

Mücahid, yaptıkları hatadan dönen Bahçe sahiplerine, bu yönelişleri sonucunda kendilerine o bahçeden daha hayırlısının verildiğini belirtir.⁸² Nitekim Hz. Yunus kıssasında da, hem Hz. Yunus'un, hem de kavminin pişmanlık ve tevbe ile Allah'a yönelmeleri neticesinde, dünya azabının üzerlerinden kaldırıldığı ifade edilmiş ve bu suretle, Allah'ın bu konudaki sünneti ortaya konulmuştur.

*"Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz zalimler imişiz"*⁸³ ifadesi ile kendilerine zulmettiklerini itiraf eden ve Rablerini tesbih eden Bahçe Sahipleri ile, yaptığı hatanın farkına varıp *"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum"*⁸⁴ diye Allah'a yönelen Yunus'un (as) niyazı arasında benzerlik vardır.

Sûrenin başında, Kur'an'ı 'eskilerin masalları' olarak değerlendiren müşriklere, bu iddianın hemen ardından Bahçe Sahipleri ve Yunus (as) kıssasının anlatılması, anlatılanların bir masal ya da efsane değil, bildikleri ve itiraz edemedikleri bir kıssa olduğu yönünde bizzat Kur'an'ın vermiş olduğu bir cevaptır.

Böylelikle her iki kıssa, Hz. Peygamber'e (sav) ve Mekke'de yaşayan Müslümanlara, müşriklerin iman etmelerinden ümitlerini kesmemelerini, inkârcıların Allah karşısındaki tavırlarının bir gün değişebileceğini vurgularken, yaşadıkları ortamda onları uyarmaya devam etmelerini öğütlemiş ve bunun aksinin yapılması durumundaki kötü sonuçları ifade etmiş olmaktadır.

Sonuç olarak bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Kalem sûresinde yer alan Bahçe sahipleri kıssası ve Yunus (as) kıssasının, Hz. Muhammed ve ilk dönem Müslümanlarının hayatları ile paralel konulardan bahsettiği, sûre ile ayrılmaz bir ilişkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Kur'an kıssaları söz konusu olduğunda, klasik ve modern Müslüman araştırmacılar, Kur'an kıssalarının kaynağı, tarihî değeri ve kıssalardaki tarihî bilgiler hakkında çalışmalar yapmış ancak kıssalar ile kıssaların yer aldığı sûreler arasındaki ilişkiyi ön plana çıkarmada zayıf kalmışlardır.

Kimi zaman kıssalar ile sûre arasındaki ilişkinin kurulamaması, nüzûl sebebi belli olmayan kıssaların kolaycı bir metod izlenerek, gerçekçi bir sebep olmaksızın Mekke ya da Medine olduğu yönünde bir açıklama yapılmasına ve böylelikle kıssanın, nazil olduğu yerin atmosferine göre tefsir edilmesine neden olmuştur.

Nitekim Kalem sûresi örneğinde sûre-kıssa ilişkisini ele aldığımız bu çalışmada, benzer problemlerle karşılaşmıştır. Ancak üzerinde düşünülmesi ve birlikte değerlendirilmesi durumunda kıssalar ile sûreler arasında bir bütünlüğün ve uyumun var olduğu çok açıktır. Özellikle kıssa ile kıssanın yer aldığı sûredeki ortak kelimeler, imgeler ve hatta şahıslar, sûrenin anlamını vurgulayan unsurlardır. Dolayısıyla kıssa ve sûre ilişkisi konusunda özellikle üslûp, dil ve bağlam alanında yapılacak olan çalışmalar, günümüze kadar çoğu zaman rivayetlerle

⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 592; Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, 29: 38; Kasımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, 9: 302.

⁸³ 68/Kalem, 29.

⁸⁴ 21/Enbiya, 87.

desteklenen ya da anlamı sınırlandırılan kıssalara, sûre bütününe bakmaya, yeni anlamlar çıkarmaya ve Kur'an anlayışımızın dinamik bir yapı kazanmasına neden olacaktır.

Sonuç olarak, Kur'an kıssalarına ayrı bir metin olarak bakmanın yanısıra, bu kıssaların yer aldığı sûredeki bağlamlarına da dikkat edilerek değerlendirilmesi, Kur'an'a bütüncül yaklaşımı destekleyen daha güzel sonuçlar verebilir.

Oysa kıssalar, sûrede ifade edilen anlamı kuvvetlendiren, emir ve yasakları mücessem hâle getiren pasajlardır. Bu nedenle kıssanın, yer aldığı sûre ile birlikte değerlendirilmesi anlamın daha da netleşmesine yardımcı olacaktır. Kıssalar, edebî bir yön taşıdığı gibi, aynı zamanda eğitsel bir yön de içerir. Bu yönün daha fazla ön plana çıkarılması, sûrede vurgulanan hususların kıssa ile görsel ya da zihinlerde daha fazla iz bırakıcı bir şekilde anlatımıyla gerçekleştirilecektir.

Kaynakça

Aldemir, Halil, "Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/1, (2011): 195-218.

Alûsî, Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XVI, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1415.

Ay, Mahmut, "Kur'an Kıssalarını Hz. Muhammed'in (sav) Kıssası Paralelinde Okumak", *Kur'an Nüzûlünün Medine Dönemi Sempozyumu*, X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyum Bildirileri, Kahramanmaraş Belediyesi, 17-19 Mayıs 2013, ss. 126-142.

Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.

Beğavi, Ebu Muhammed Huseyn, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-V, (thk. Abdurrezzak el-Mehdî), Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, 1420.

Beydavî, Muhammed eş-Şirazî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, I-V, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî), Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, 1418.

Buhârî, Muhammed bin İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, I-VI, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim bin Haccac, *Sahih-u Müslim*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Cîl, trs.

Cabirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'an*, I-III, trc. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları, 2014.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: TDV Yay., 1983.

Çelik, Ahmet, "Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'an Kıssaları", *Atatürk Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 22, Erzurum, 2004, s. 56-57.

Demirci, Sabri, "Kur'an Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahrüddin Razi'nin Tefsiri Mefatihü'l-Ğayb Örneği)", *EKEV Akademi Dergisi*, 19/62 (Bahar 2015), ss. 147-172.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I-X, Kahire: Daru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, h. 1383.

- Dia, Yılmaz, Mehmet Faik, "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver", c. XXXI, ss. 569-570.
- Draz, M. Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, trc. Salih Akdemir, Ankara: Mim Yayınları, 1983.
- Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, trc. Suat Yıldırım, İzmir: yy., 1994.
- Duman, M. Zeki, "Kelamullah'ın Levh-i Mahfuz'dan Cibril'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali", *İslami İlimler Dergisi*, 5/1, (Bahar 2010): 41-90.
- Eliaçık, R. İhsan, Kapitalizm ve İslam, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (2015 Yaz): 110-127.
- El-Hatib, Abdulkerim, *el-Kasasu'l-Kur'anî fi Mantûkîhî ve Mefhûmîhî*, Kahire: yy., 1964.
- El-Hatib, Abdulkerim, *et-Tefsîru'l-Kur'anî li'l-Kur'an*, I-XVI, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, trs.
- El-İsfehânî, Muhammed Râğîb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Mısır: ty.
- El-Meydanî, Abdurrahman Habenneke, *Meâricu't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbür*, I-III, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, trs.
- Ergun, Atilla Fikri, *Kur'an Kıssaları*, İstanbul: Çıra Yayınevi, 2009.
- Firuzâbâdî, Mecîduddîn bin Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: yy., 1993.
- Güler, Mehmet Nuri, "Kıssa ve Hukuk", IV. Kur'an Haftası, *Kur'an Sempozyumu*, Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Halefullah, Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Heyet, *Kur'an Yolu*, I-V, 4. baskı, Ankara: DİB, 2014.
- El-Kelbî, İbn Cüzey Ebu'l-Kasım, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, I-II, (thk. Dr. Abdullah el-Halidî), Şeriketu Dâru'l-Erkam, 1. baskı, Beyrut: h. 1416.
- İbn Âşur, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus: Dâru Sahnûn, 1997.
- İbn Hişam, Abdulmelik bin Eyyûb, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-VI, thk. Abdurrauf Sa'd, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-VIII, thk. Sami bin Muhammed Sellâme, 2. baskı, Riyad: Dâru Tayyibe, h. 1420.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, 3. baskı, Beyrut: Dâru Sadr, 2000.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed, *Tabakatu'l-Kübra*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: 1968.
- İbnu'l-Esir, İsmail bin Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, XXI, Beyrut: Dâru Hicr, 1997.
- Karataş, Hasan Hüseyin, "Ana Konuları Ekseninde Kalem Sûresi ve Tefsiri", *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi* (basılmamış), İstanbul: 2013.
- Kasımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, I-X, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: h. 1418.
- Keskioğlu, Osman, Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri, 2. baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Koçak, Süleyman, “Tenasübü'l-Kur'an İlmi Açısından Kıyamet Sûresinin İncelenmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, Sivas: 2009.

Kurtûbî, Ebu Abdullah, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfiyiş), I-XX, Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.

Kutub, Muhammed, *Kur'an'ı Nasıl Okuyalım?* trc. Bekir Karlığa, 6. baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, I-VI, Dâru's-Şurûk, 17. baskı, Beyrut: h. 1412.

Merağî, Ahmed bin Mustafa, *Tefsiru'l-Merâğî*, I-XXX, Şeriketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Okumuş, Mesut, “Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Âyetler Üzerine”, *Eskiye*, 27, (Güz 2013).

Öztürk, Mustafa, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII, 3. baskı, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, 1420.

Sağlam, Bahaeddin, *İlmî Edebî Yönleriyle Kur'ân Kıssaları*, İstanbul: Tebliğ Yayınları, 1985.

Sıddıkî, Abdülamid Halil, *Tarihin Yorumu*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Düşünce Yay., 1978.

Söylemez, M. Mahfuz, “Kur'an Kıssaları”, *İslami İlimler Dergisi*, 9/1, Ankara: 2014, ss. 5-6.

Suyûtî, Celaleddin, *Lübâbu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, thk. Ahmed Abduşşâfi, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.

Şatibî, Ebu İshak, *el-Muwa'fakât fî Usûli's-Şeria*, I-VII, thk. Ebu Ubeyde bin Hasan Âl-i Selman, Dâr-u İbn Affan, 1. baskı, yy., 1997.

Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yayınları, 1994.

Şevkânî, Muhammed bin Ali, *Fethu'l-Kadir*, I-VI, Daru İbn Kesîr, h. 1414.

Taberî, Muhammed bin Cerir, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), I-XXIV, Kahire: Müessesetu'r-Risâle, h. 1420.

Taberî, Muhammed bin Cerir, *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, I-XI, Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387.

Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1991.

Uğur, Mücteba, “Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussas”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, Ankara, 1986, ss. 291-326.

Ünver, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyak'ın Rolü*, Ankara: Sidre Yay., 1996.

Yavuz, Ömer Faruk, “Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak 'Kıssa'nın Rolü”, *Milel ve Nihal*, 6/1, İstanbul, (Ocak-Nisan 2009), ss. 113-136.

Yıldırım, Suat, “Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3, Ankara, 1979, ss. 37-63.

Zebîdî, Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XL, Mısır: Matbaatu'l-Hayriyye, h. 1306.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud, *el-Keşşaf an Hakâik-i Ğavâmizi't-Tenzil*, I-IV, 3. baskı, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407.